

LIRIKADA JANR MASALASI POETIK MUAMMO SIFATIDA

Bozorova E'zoza Baxriddin qizi, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti

THE ISSUE OF GENRE IN LYRIC POETRY AS A POETIC PROBLEM

Bozorova E'zoza Baxriddin qizi, Doctoral student Tashkent state university of uzbek language and literature named after Alisher Navoi

ЖАНРОВАЯ ПРОБЛЕМАТИКА В ЛИРИКЕ КАК ПОЭТИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Бозорова Эъзоза Баҳриддин кызы, докторант Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои

Annotatsiya: Mazkur maqolada lirik tur janrlari poetik muammo sifatida o'r ganilgan. She'r janrini aniqlashda asar mazmuni hamda shakliy tomoni asos qilib olingan prinsiplar tahlil qilingan. Zamonaviy she'riyatda janr masalasida turlicha qarashlar mayjudligi xususida fikr yuritilgan. Asos sifatida bir qancha adabiyotshunos olimlarning janrga oid tasniflari keltirilgan.

Kalit so'zlar: poetika, janr, meditativ lirika, tavsifiy lirika, ijroviy lirika, personajli lirika, mazmun hamda shakl.

Abstract: This article examines the genres of lyric poetry as a poetic problem. The principles for determining the genre of a poem—based on both its content and formal characteristics—are analyzed. The study highlights the existence of diverse approaches to genre in contemporary poetry. The analysis is grounded in the genre classifications proposed by several literary scholars.

Keywords: Poetics, genre, meditative lyric, descriptive lyric, performative lyric, character-based lyric, content and form.

Аннотация: В данной статье жанры лирики рассматриваются как поэтическая проблема. Проанализированы принципы, лежащие в основе определения жанра стихотворного произведения, с учетом как его содержания, так и формы. Отмечено наличие различных подходов к проблеме жанра в современной поэзии. В качестве основы приведены классификации жанров, предложенные рядом литературоведов.

Ключевые слова: поэтика, жанр, медитативная лирика, описательная лирика, исполнительская лирика, лирика с персонажем, содержание и форма.

KIRISH. Lirika inson qalbining so'z adabiy tur nomining paydo bo'lishi yunon tilidagi orqali tajassum etilgan go'zal qiyofasidir. Ushbu "Lira" deb atalgan torli cholg'u asbobi bilan

<https://orcid.org/0009-0003-5283-2458>

e-mail:
Bozorovaezoza56@gmail.com

bog‘liq bo‘lib, u “Musiqa jo‘rligida ijro etiluvchi she’r”¹ ma’nosini anglatadi. Lirikaning bir qator o‘ziga xos xususiyatlari mavjud. U kechinma va ritmga tayangan uchun, asosan, she’riy shaklda yoziladi. Ammo nasriy yo‘lda yozilgan lirik asarlar ham borki, ularni kechinmalar to‘lqini kuchli bo‘lganligi sababli she’r qolipiga sig‘may qolgan, deb baholash mumkin. Lirikada tasvirlangan voqelik ma’lum bir tuyg‘uni ifodalash uchun detal sifatida xizmat qiladi. Voqeа-hodisa ta’sirida yuzaga kelgan hissiyat, ko‘pincha, oniy ekanligidan aksariyat lirik asarlar hajman kichik bo‘ladi. Ular bir subyektning ko‘ngil kechinmalarini aks ettirgani holda monologik nutq shaklida yoziladi. Lirik asarlarda uchraydigan dialogik nutq ma’no jihatidan monologik nutqning bir qismi hisoblanadi. Bu adabiy tur vaqt nuqtayi nazaridan hozirgi zamonni ifodalaydi. Chunki davrlar o‘zgarsa ham, insoniy kechinmalar o‘zgarmaydi. Lirik asarlar qaysi vaqtida yozilgan bo‘lmasin, o‘quvchi uchun ayni vaqtida qalbda kechayotgan tuyg‘u sifatida qabul qilinadi. Uning xarakterli jihatlaridan yana biri boshqa adabiy turlar tarkibida ham bemalol qo‘llanilishidir. Mazkur jihat ushbu turning hamma joyda hozirligi, kirishuvchanlik xarakteriga ega ekanligini ko‘rsatadi. Lirikaga munosabat ilk bor antik davrning Aflatun va Arastu kabi faylasuflari tomonidan bildirilgan. “... Aflatun poeziyaning bu turi “to‘laligicha shoirning aytganlaridan iborat” desa, Arastu fikricha, poeziyaning bu turida “taqlid qiluvchi qiyofasini o‘zgartirmagan holda” taqlidni amalgalashadi”². Epik turda inson voqeа-hodisalar ichida bo‘lsa, dramatik turda voqealarni boshqaradi. Lirik tur esa insonni asliyati bilan qoldiradi, ya’ni ijodkor bu jarayonda o‘z ichki olamiga, kechinmalarga murojaat qiladi. Yunon faylasuflarining yuqorida qayd etilgan fikrlari lirikaning mazkur xususiyatini nazarda tutgan. Hissiy fikr bilan ish ko‘rish lirik turni o‘ziga yondosh ikki adabiy tur – epos va dramadan ajratib

turuvchi eng muhim omil sanaladi. Uning boshqa xususiyatlari ham hissiy fikr ta’sirida yuzaga keladi. Janr, kompozitsiya, she’riy tizim, syujet, obraz, badiiy san’atlar kabi lirik asar poetikasi komponentlari aynan lirik kechinma tabiatiga bog‘liq. Shu o‘rinda, “Poetika” istilohiga ahamiyat qaratsak. Bu termin “keng ma’noda adabiyot nazariyasini, tor va hozirda ko‘proq qo‘llanilayotgan ma’noda adabiyot nazariyasining tarkibiy qismi, adabiy asar haqidagi ta’limot”³ ni ifodalaydi. Antik davrlardan boshlab, adabiyot nazariyasi ma’nosini bildirgan poetika XX asrning birinchi choragiga kelib o‘z ma’no ko‘lamini toraytiradi. Jumladan, “B.V.Tomashevskiy o‘tgan asrning 20-yillarda: “Poetikaning (boshqacha aytsak – adabiyot yoki so‘z san’ati nazariyasining) vazifasi adabiy asar qurilishi usullarini o‘rganishdan iboratdir. Poetikaning obyekti – badiiy adabiyot”, – deb yozarkan, poetikani adabiyot nazariyasiga sinonim tarzida ishlatsa-da, uning vazifasi adabiy asar qurilishi usullarini o‘rganish”, deb ta’kidlaydi. Shuning o‘zidayoq poetikani adabiyot nazariyasining maxsus sohasi sifatida tushunishga moyillik kuzatiladi”⁴. M.M.Baxtin ham sotsiologik poetika xususida fikr bildirganda “Adabiy asar nima? Uning strukturasi qanday? Bu strukturaning elementlari qaysilar, ularning funksiyalari nimalardan iborat? Janr, uslub, syujet, mavzu, motiv, qahramon, metr, ritm, melodika va hokazo – nima?” kabi masalalarni o‘rganish”⁵ poetikaning zimmasida ekanligini aytadi. Zamonaviy adabiyotshunoslikka qadam qo‘yilayotgan bu davrda poetikaga adabiyot ilmining bo‘lak tarmog‘i sifatida qarashga muhim ehtiyoj bor edi. Boisi ijtimoiy hayotda ro‘y bergen o‘zgarishlar badiiy ijodda ham o‘zini namoyon qilardi. Ushbu maqolada mazkur hodisani lirik tur janrlari taraqqiyoti misolida o‘rganamiz.

ADABIYOTLAR TAHЛИLI VA METODOLOGIYA. Jahon adabiyotshunosligida lirikaga xos janrlar u yoki bu munosabat bilan muayyan darajada tadqiq etilgan bo‘lishi tabiiy.

¹ Жамол Камол. Лирик шеърият. – Тошкент: Фан, 1986. – Б.7.

² Куронов Д. ва б. Адабиётшунослик лугати. – Тошкент: Академнашр, 2010. – Б.152.

³ Куронов Д. ва б. Адабиётшунослик лугати. – Тошкент: Академнашр, 2010. – Б.233.

⁴ Ko‘rsatilgan manba. – B.233.

⁵ Ko‘rsatilgan manba. – B.234.

Biz muammoga hozirgi o‘zbek she’riyati janrlari nuqtayi nazaridan yondashamiz. Bu borada G.N.Pospelov, I.Sulton, N.Shukurov, J.Kamol, T.Boboyev, D.Quronov kabi olimlarning lirik janrlar masalasiga oid fikrlariga tayanamiz. Mavzuni qiyosiy-tarixiy va sotsiologik metodlar asosida tahlil qilamiz.

MUHOKAMA VA NATIJALAR.

Adabiy jarayonda “Janr” (fransuzcha “genre” – jins, tur, xil) termini bir-biriga o‘zaro yaqin bo‘lgan bir qancha ma’nolarni ifodalab kelgan. Dastlab “adabiy tur” sifatida qo‘llangan bu termin keyinroq turlar tarkibidagi muayyan guruhni, shuningdek, ma’lum bir guruhning ichki bo‘linishini ham anglatgan. Ammo bugungi kunda uning “bir adabiy tur doirasidagi umumiyl xususiyatlari bilan farqlanuvchi asarlar guruhi ma’nosida qo‘llanishi kengroq ommalashgan”⁶. “Janr adabiyotning o‘zak masalalaridan biridir. U – adabiyotning o‘sish shakli, qahramon xarakterini yaratish tipi”⁷ hisoblanadi. Epik asarlarni janrlarga ajratishda voqelikning badiiy qamrovi, dramatik asarlarda estetik belgi ustuvorlik qilsa, lirik asarlarda, asosan, she’rning mazmun va shakl xususiyatlari e’tiborga olingan. Adabiyotshunos D.Quronov lirik asarlar janrini belgilashda mazmunning yetakchilik qilishi qadimdan mavjud bo‘lganligini aytadi. Olim ushbu fikrini asoslash maqsadida umumiyl belgisi “madh etish, ulug‘lash” bo‘lgan antik yunonlarning “difiramb”, rimliklarning “oda”, nasroniylarning “psalom”, sharqliklarning “qasida” deb nomlangan janrlarini sanab o‘tadi⁸. Shaklga ko‘ra janrlarga ajratish hodisasi o‘rta asrlarda dunyo adabiyotida turg‘un she’riy shaklning rivojlanishi natijasida yuz bergen. Yevropa adabiyotida sonet, tersina, oktava, sharq she’riyatida, jumladan, o‘zbek mumtoz adabiyotida g‘azal, ruboiy, tuyuq, musammat, mustazod kabi qator janrlar bir-biridan bandning tuzilishi, qofiya va vazn xususiyatlariga

ko‘ra farqlangan. Qat’iy qoida va me’yorlarga tayangan bu janrlarning hukmronlik mavqeyi bir necha asrlar davom etgan. XVIII asrdan boshlab, Yevropa she’riyatida janrlar o‘rtasida chegara yo‘qola boshlagan. Bunga G‘arb lirkasida qolipga aylangan shakllarning rad etilishi, ijodiy erkinlikka intilish sabab bo‘lgan. O‘tgan asrning 20-yillarida o‘zbek she’riyatida aruz tizimidan barmoq sistemasiga o‘tish jarayoni ham janrlar tabiatida ana shunday evrilish hosil qildi. Chunki “lirik janrlar, asosan, aruz maydonida shakllangan bo‘lib, ularni bor holicha barmoq sistemasiga ko‘chirib bo‘lmasdi”⁹. Bu davrdan hozirgacha ijodkorlar tomonidan aruzning bir qator janrlarida asarlar yaratilib kelinayotgan bo‘lsa ham, barmoq va uning negizida shakllangan erkin she’r sistemasi bugungi o‘zbek she’riyatining yetakchi tizimi hisoblanadi. Har qaysi shoir lirkasi o‘ziga xos yondashuvga ega bo‘lganligi sababli, mazkur she’r tizimlaridagi asarlarni ma’lum shakliy qoliplarga solib bo‘lmaydi. Bu haqida adabiyotshunos T.Boboyev shunday deydi: “...poetik janrlar klassikada qat’iy norma va andozaga ega bo‘lgan. Ammo hozirgi lirik she’riyatimizda, xususan, barmoq tizimida yozilgan she’rlarda bunday poetik qolip u qadar sezilmaydi. Shunga ko‘ra, barmoqda yaratilgan lirik she’rlarning janr xususiyatlarini aniqlash murakkabroq masaladir”¹⁰. Mazkur muammo zamonaviy she’rlarni qadimgi davrlardagi kabi mazmunga asoslanib janrlarga ajratish kerakligi to‘g‘risida fikr-mulohazalarni yuzaga keltirdi. Unga ko‘ra, she’rlar ishqiy, falsafiy, ijtimoiy, siyosiy, tabiat lirkasi kabi janrlarga bo‘lindi. Ammo janriy sistemaning bunday tasniflanishiga I.Sultonov, J.Kamol, D.Quronov kabi adabiyotshunoslari tomonidan tanqidiy munosabatlar bildirilgan. Xususan, J.Kamolning fikricha, siyosiy lirkada falsafiy momentlar, intim lirkada grajdaniy motivlari bo‘lishi mumkin. Bu

⁶ Курунов Д. ва б. Адабиётшунослик лугати. – Тошкент: Академнашр, 2010. – Б.100.

⁷ Адабий турлар ва жанрлар. (Тарихи ва назариясига оид). Уч жилдлик. 2-жилд. Лирика. Тошкент: Фан, 1992. – Б.130.

⁸ Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – B.391.

⁹ Жамол Камол. Лирик шеърият. – Тошкент: Фан, 1986. – Б.56.

¹⁰ Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. – Б.503.

esa mavzu asos qilib olingan tasnifni yuzaki va yaroqsiz ekanligini ko'rsatadi (Ta'kid bizniki – E.B.)¹¹. Adabiyotshunos N.Shukurov esa hozirgi lirkilasarlarni she'rlarning stilistik xususiyatlari va obrazli strukturasiga tayanib, ijtimoiy-publisistik lirika, intim lirika, ramziy lirika, voqeaband lirika, hajviy lirika kabi besh xil janrga ajratgan¹². Rus olimi G.N.Pospelov ham universal she'r shakli deb baholanadigan zamonaviy she'riyatni besh xil janr asosida o'rgangan. Olim N.Shukurov tasnifidan farqli o'laroq lirkilasarlarni meditativ lirika, meditativ-tasviriy lirika, tavsifiy-tasviriy lirika, personajli lirika va bayoniy lirika deb nomlagan¹³. Keltirilgan janrlar she'rshunoslikda ma'lum darajada tizimlilikni hosil qilgan bo'lsa ham, hozirgi lirikaning janriy tizimini to'liq ifoda eta olgan, deya olmaymiz. Ammo ular lirkilasarlarni bilan bog'liq tadqiqotlar uchun asosiy manba sifatida xizmat qilib kelmoqda. Zamonaviy lirkilasarlari yaxlit tizimga solinmaganligi tufayli tadqiqotlarda ham xilma-xil qarashlar kuzatiladi. Bu hodisaga barham berish maqsadida adabiyotshunos D.Quronov "Hozirgi she'riyat janrlarini lirkilasarlarni kechinma subyekti va obyekti nuqtayi nazaridan tasniflash maqsadga muvofiq ekanini"¹⁴ ta'kidlagan. Ushbu tasnifga ko'ra, janrlar ijroviy lirika, personajli lirika, meditativ lirika va tavsifiy lirkilasarlarni bo'lingan. Peyzaj va voqeaband lirika esa tavsifiy lirikaning alohida ko'rinishlari deb belgilangan. D.Quronov tasnifidagi janriy tuzilma o'zidan oldingi tadqiqotlar asosida shakllangani va bugungi she'riyatni keng ko'lamda qamrab olgani bilan muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA. Umuman olganda, poetika ilmida lirkilasarlarni oid janrlar masalasi hamisha dolzarb muammolardan bo'lib kelgan. Xususan,

Ahmad Taroziyning turkiy tilda yozilgan ilk nazariy qo'llanma sifatida e'tirof etiladigan "Funun ul-balogs" ("Yetuklik ilmlari") asaridagi birinchi qism ham she'r janrlari tadqiqiga bag'ishlangan. Mumtoz lirkilasarlarni muayyan qoida va qolipga asoslanganligi uchun ularning janrini belgilash zamonaviy she'riy asarlarga qaraganda qulayroq hisoblanadi. Chunki bugungi she'riyat janrlarini masalasida hali tugal xulosaga kelinmagan. Mazkur jarayon janrga oid tasniflarda ham aks etgan. Ammo janriy tuzilmalar orasida meditativlik, tavsifiylik kabi umumiyligi jihatlar ham ko'zga tashlanadiki, bu hodisa yaqin kelajakda lirkilasarlarning yaxlit tizim sifatida shakllanishiga turki beradi, degan umiddamiz.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Адабий турлар ва жанрлар. (Тарихи ва назариясига оид). Уч жилдлик. 2-жилд. Лирика. Тошкент: Фан, 1992. – 247 б.
2. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. – 503 б.
3. Иззат Султон. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1986.
4. Жамол Камол. Лирик шеърият. – Тошкент: Фан, 1986. – 143 б.
5. Пospelов Н.Г. Лирика среди литературных родов. – Москва, 1976.
6. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – 480 b.
7. Курунов Д. ва б. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2010. – 400 б.
8. Шуккуров Н. Услублар ва жанрлар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1973. – 96 б.

¹¹ Жамол Камол. Лирик шеърият. – Тошкент: Фан, 1986. – Б.57.

¹² Шуккуров Н. Услублар ва жанрлар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1973. – Б.96.

¹³ Пospelев Н.Г. Лирика среди литературных родов. – Москва, 1976. Б.62-177.

¹⁴ Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – B.391.